

Magdalena Sokołowska

Charakterystyka wybranych aspektów przestępczości nieletnich

Ze względu na multidyscyplinarny charakter zjawiska przestępczości nieletnich pozostaje ono w sferze zainteresowań naukowców z różnych dyscyplin naukowych m. in. prawa, socjologii, psychologii, pedagogiki, kryminologii czy kryminalistyki. Imponujący jest dorobek naukowy w tej dziedzinie zarówno w ujęciu materialnoprawnym jak i doktryny i judykatury. Wiele prac, artykułów, badań poświęcono determinantom motywacji przestępczej nieletnich, socjologicznym i pedagogicznym zagadnieniom dotyczącym różnych przejawów przestępczości nieletnich oraz struktury tejże przestępczości.¹ Złożoność problemu wynikająca zapewne ze skomplikowanej ludzkiej natury budzi wiele trudności w całościowym opracowaniu tegoż zjawiska. Wiele prac, analiz, badań dotyka jedynie pewnych wycinków, płaszczyzn tematyki przestępczości nieletnich prezentując wyniki i wnioski w formie fragmentarycznej.

Niestety należało zauważyć, że bez rzetelnego i aktualnego opisu rzeczywistości nie można konstruować pełnych wniosków. Niemożliwym jest podejmowanie działań, a już na pewno profilaktycznych bez należytej, całościowej wiedzy na temat zjawiska przestępczości osób nieletnich. Bez znajomości bieżących problemów występujących w tym obszarze nie można tworzyć dobrego prawa w postępowaniu w sprawach nieletnich ani prawidłowo kierunkować polityki

¹ Na przykład W. Klaus, Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, 2009; D. Woźniakowska-Fajst, Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, 2010; E. Czerwińska-Jakimiuk, Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków, 2011; P. Kobes, Prawny system przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 2011; B. Gulla, M. Wysocka-Pleczyk (red.) Dziecko jako ofiara i sprawca przemocy. Przestępczość nieletnich, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wyd. I, Kraków, 2009; L. Wieczorek, Przestępczość i demoralizacja nieletnich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Wyd. II, Katowice, 2006 oraz wiele innych prac poświęconych tematyce przestępczości nieletnich.

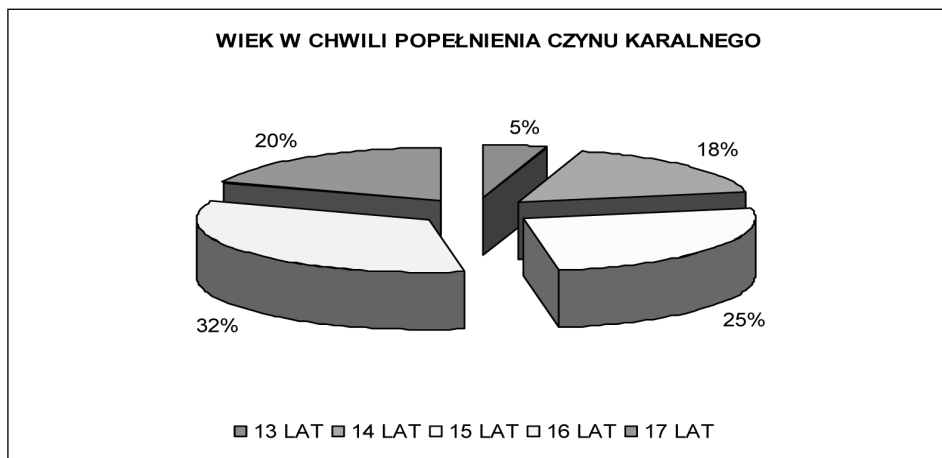
wobec nieletnich. W związku z powyższym wydało się koniecznym przeprowadzenie badań ankietowych oraz badań akt sądowych mających na celu przedstawienie szczegółowego opisu rzeczywistej przestępczości osób nieletnich.

Badania ankietowe przeprowadzono w Gimnazjum nr 2 w Kętrzynie oraz Placówce Opiekuńczo-Wychowawczej w Kętrzynie w czerwcu 2011 r. Respondenci wybrani zostali według kryterium wieku gdyż z założenia badania odbywać się miały na próbie badawczej w wieku pomiędzy 13 a 16 rokiem życia. Próba badawcza wyniosła 200 osób nieletnich.

Z kolei badania akt sądowych przeprowadzono w lipcu 2011 r. Polegały one na każdorazowym wypełnianiu kwestionariusza (przygotowanego wcześniej) na podstawie danych uzyskiwanych z akt sądowych będących w dyspozycji Sądu Rejonowego w Biskupcu. Analizie poddano 200 akt sądowych spraw nieletnich, które wpłynęły do III Wydziału Rodzinnego i Nieletnich Sądu Rejonowego w Biskupcu w latach 2006-2011. Na podstawie repertoriów sądowych Npw wyselekcjonowano do analizy sprawy nieletnich, którzy popełnili czyn karalny, sprawy związane z przejawami demoralizacji były odrzucane. Badania obejmowały swoim zasięgiem teren gminy Biskupiec. Ich wyniki można uznać za reprezentatywne dla społeczności miejskiej i wiejskiej.

Dzięki analizie poszczególnych wyników badań ankietowych oraz akt sądowych udało się zgromadzić szereg cennych informacji, które mogą stanowić przedmiot dalszych badań bądź być wykorzystane w praktyce.

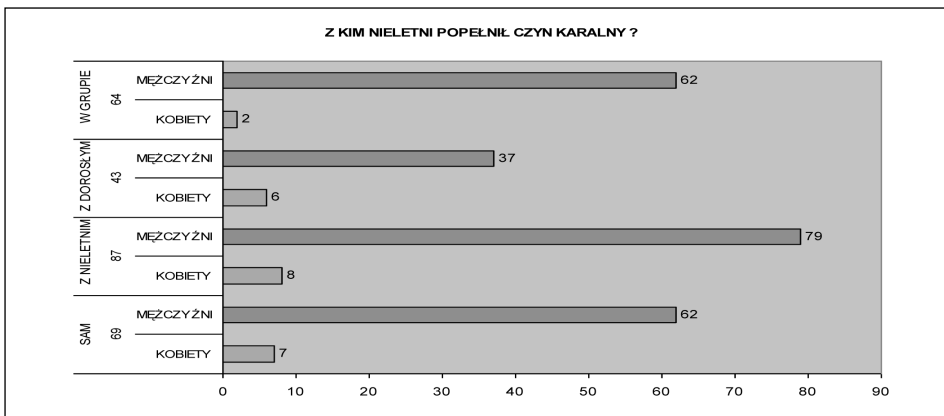
Po pierwsze, badając sylwetkę społeczną nieletnich dokonujących czynów karalnych stwierdzono, iż największą grupą ryzyka pod względem wieku jest grupa piętnasto i szesnastolatków. To jest w tym wieku nieletni najczęściej wchodzi w konflikt z prawem. Zarówno badania akt sądowych jak i badania ankietowe potwierdziły ten wynik.

Wykres nr 1. Wiek nieletniego w chwili popełnienia czynu karalnego

Analizując wiek nieletniego w chwili popełnienia czynu karalnego z uwzględnieniem płci okazało się, że największy odsetek dziewcząt, które dopuściły się czynu karalnego przypada na szesnasty rok życia. Wydaje się zasadnym sformułowanie wniosku, iż właśnie tę grupę wiekową tj. piętnasto i szesnastolatków należy objąć szczególną opieką pod kątem wzmożonych zajęć i projektów profilaktycznych zapobiegających popełnianiu czynów karalnych.

Zaobserwowano również, że psychodynamika grupy ma ogromny wpływ na zachowanie nieletniego. Środowisko rówieśnicze może stanowić czynnik determinujący motywację przestępczą.² Z badań ankietowych wynika, że nieletni namawiają do popełnienia czynów niezgodnych z literą prawa swoich kolegów i koleżanki jak również są do tego namawiani. Okazało się, że 65% nieletnich, które udzieliło odpowiedzi na zadane pytanie zadeklarowało, że zostało namówionych do popełnienia czynu karalnego, a 35% odpowiadających przyznało się, że namówiło do tego swoich kolegów. W próbie badawczej dziewcząt ponad 25% z nich uległa namowie i co najmniej raz popełniła czyn niezgodny z prawem, 14% dziewcząt przyznało się, że namówiło do tego inną osobę. Wydaje się koniecznym uzmysłowienie, że niezbędna jest kontrola z zewnątrz. Rodzice, opiekunowie, nauczyciele powinni dyskretnie, ale stanowczo korygować grupę przyjaciół, znajomych swoich podopiecznych. Ponadto badania akt sądowych zdają się potwierdzać tezę o wpływie grupy rówieśniczej na społeczne zachowania nieletniego. Nieletni „najchętniej” popełniają czyn karalny z drugim nieletnim bądź w grupie nieletnich lub mieszanej. Analizując zbiór przypadków osób nieletnich, które dokonały czynu karalnego w grupie, okazało się, że najczęściej była to grupa trzyosobowa. Zestawienie ilościowe przedstawiające z kim nieletni dokonali czynu karalnego przedstawia diagram poniżej.

Wykres nr 2. Z kim nieletni popełnił czyn karalny?

² B. Hołyst, Psychologia kryminalistyczna, [w:] Motywacja zachowań przestępnych osób nieletnich, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa, 2006, ss. 325-347

W sytuacji gdy postawiona hipoteza o wpływie grupy rówieśniczej na negatywne zachowania osób nieletnich została potwierdzona wynikami badań wydaje się koniecznym sformułowanie wniosku, że niezbędna jest praca z nieletnim w jego najbliższym środowisku. Niezbędne jest budowanie autorytetów, propozycje interesującego dla młodzieży spędzania czasu wolnego, tworzenie programów pomagających rozwijać zdolności i umiejętności młodych ludzi oraz wszelkie inne działania mogące stanowić alternatywę życia w grupie rówieśniczej prezentującej aspołeczne zachowania.

Zaobserwowano również, że nieletni, których sprawy trafiają do sądu to uczniowie zarówno o pozytywnej i negatywnej opinii szkolnej. W wynikach badań nie ma znaczącej przewagi negatywnych opinii. 55% wystawionych opinii szkolnych to opinie negatywne i raczej negatywne, a 45% to opinie pozytywne i raczej pozytywne. Niestety z analizy akt sądowych wynika, że opinie szkolne oraz wywiady środowiskowe nie stanowią źródła rzetelnych informacji. Brakuje usystematyzowanego sposobu zbierania informacji, opinie dotknięte są dużą dozą subiektywizmu. Jest to ciekawy wniosek dla ustawodawcy aby w jasny sposób uregulować te kwestie.

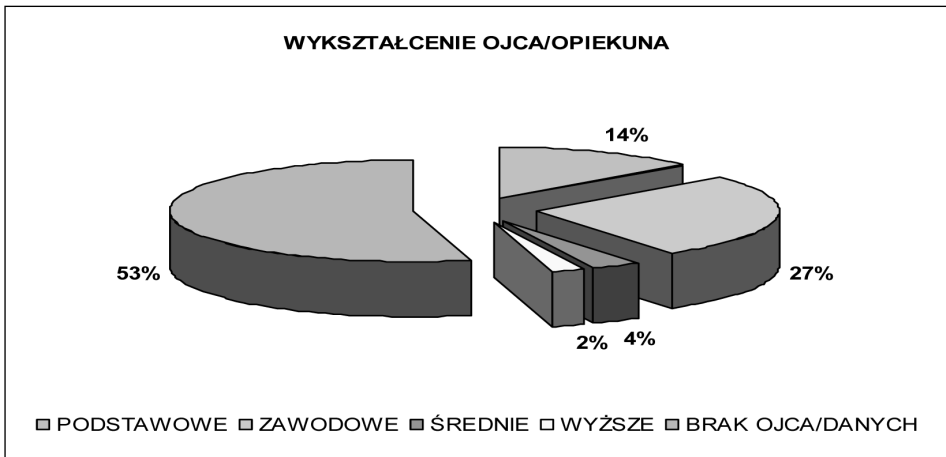
Wśród osób nieletnich istnieje przekonanie, że dorośli nie mają z nimi problemów wychowawczych, wypowiedziało się tak ponad 70% odpowiadających. W swojej ocenie nie czują się stygmatyzowani przez świat dorosłych, uważają, że adekwatnie ponoszą konsekwencje swoich czynów.

Bardzo ciekawe okazały się wyniki badań na temat wiary a popełnianie czynów niezgodnych z prawem. Z analizy wynika, że 76% respondentów zadeklarowało się jako osoby wierzące lub głęboko wierzące, a 20% to osoby wątpiące lub niewierzące. W grupie osób wierzących/głęboko wierzących czyn karalny popełniło 22% osób, a w grupie niewierzących/wątpiących czyn popełniło 42% badanej grupy. Z podanych zależności można wnioskować, że deklaracja wiary, wyznawanie wytyczonych norm moralnych, etycznych może stanowić hamulec dla młodych ludzi przed popełnianiem czynów karalnych. Próba badawcza była zbyt niska (gdyż nie stanowiło to głównego celu prowadzonych badań) aby konstruować dalece idące wnioski, niemniej zasygnalizowano pewną tendencję, która może stanowić przedmiot kolejnych badań.

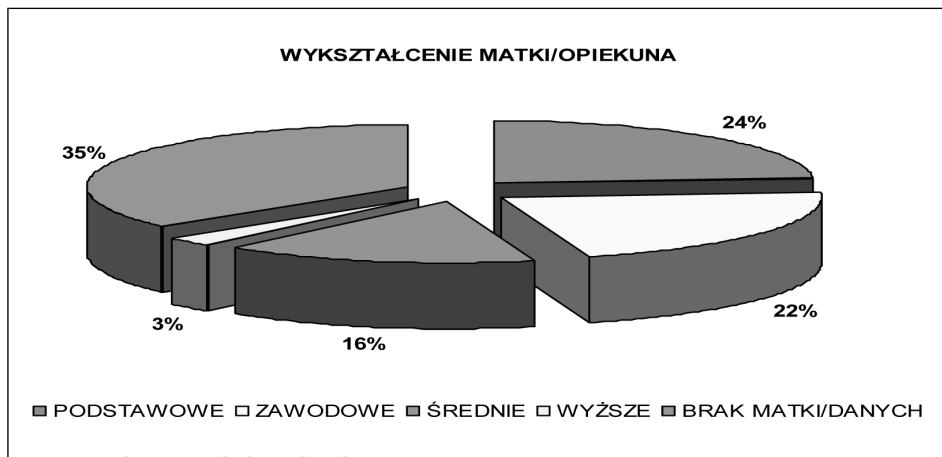
Po drugie, badając związek pomiędzy warunkami bytowymi nieletnich, a przestępczością nieletnich stwierdzono, że nieletni, których rodzice/opiekunowie nie pracują, a co za tym idzie pochodzą z rodzin o słabej kondycji finansowej częściej popełniają czyny karalne. Po analizie materiału uzyskanego z analizy akt sądowych okazało się, że jedynie 26% nieletnich, którzy dopuścili się czynu niezgodnego z prawem pochodzi z rodzin gdzie oboje rodzice/opiekunowie pracują lub mają inne źródło dochodu. Pozostała reszta wychowuje się w rodzinach gdzie jedno z rodziców lub żadne nie ma źródła utrzymania. Zatem bieda, niedostatek mogą stanowić czynnik determinujący motywację przestępczą wśród osób młodych.

Po trzecie, wiadomym jest, że bezrobocie, bieda mają niemały wpływ na pojawienie się zachowań patologicznych takich jak nadużywanie alkoholu, narkotyków, przemoc, karalność. Podjęta próba charakterystyki środowiska rodzinnego nieletniego przyniosła kilka ciekawych wniosków. Z analizy wywiadów środowiskowych wynika, że 19,5% nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem pochodzi z rodzin gdzie wystąpiła sytuacja patologiczna. Do najczęściej występujących sytuacji patologicznych można zaliczyć alkoholizm, następnie przemoc i karalność rodziców/opiekunów. Ogromne braki występujące w wywiadach środowiskowych spowodowały, że przypadki o nieustalonej sytuacji patologicznej zostały połączone z przypadkami gdzie sytuacja patologiczna nie wystąpiła. Wydaje się to być pobożnym życzeniem oraz kolejnym wnioskiem skierowanym do ustawodawcy o wprowadzenie środków zaradczych mających służyć tworzeniu bardziej kompetentnych i rzetelnych wywiadów środowiskowych.

Ważne było przyjrzenie się sylwetkom rodziców/opiekunów, ich wykształceniu w celu stwierdzenia czy środowisko rodzinne, w którym wychowują się nieletni, którzy weszli w konflikt z prawem stanowi podatny grunt do zachowań przestępczych, akceptuje je czy wręcz przeciwnie. I tak badając środowisko rodzinne nieletniego okazało się, że najwięcej osób dokonujących czynów niezgodnych prawem pochodzi z rodzin gdzie ojciec i matka osiągnęli wykształcenie podstawowe lub zawodowe.

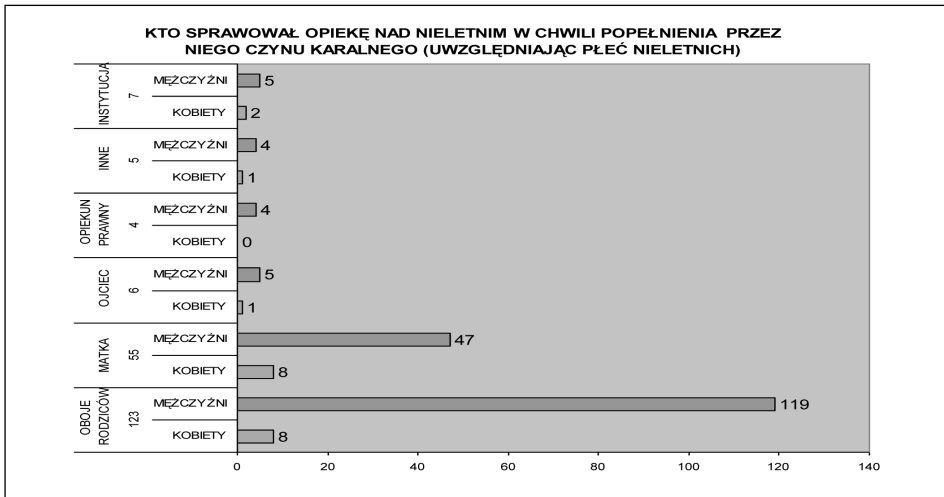
Wykres nr 3. Wykształcenie ojca/opiekuna prawnego

Wykres nr 4. Wykres matki/opiekunki prawnej

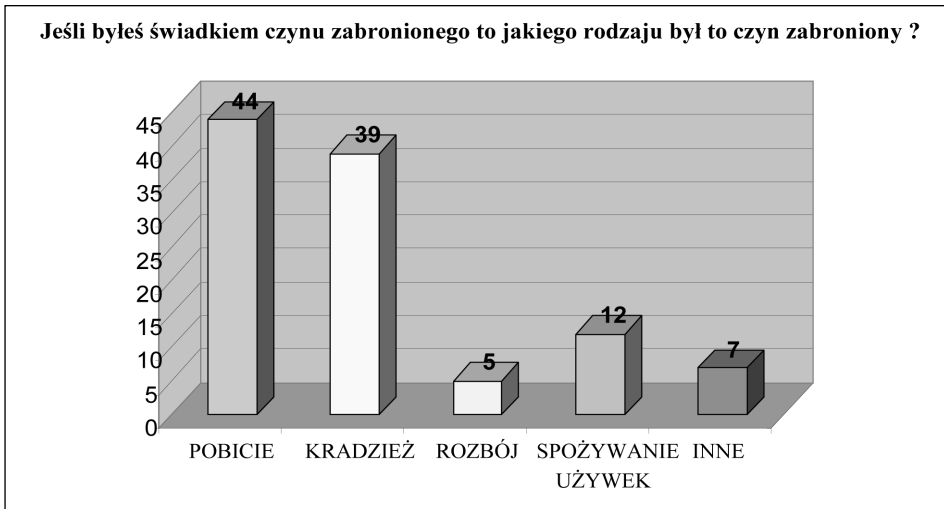
Można by zaryzykować stwierdzenie, że wykształcenie rodzica/opiekuna ma wpływ na zdobycie zatrudnienia na rynku pracy i osiągnięte dochody. Przy wysokim bezrobociu w Polsce i wykształceniu podstawowym znalezienie pracy niemalże graniczy z cudem. A gdy rodzic nie pracuje oznacza to niedostatek, biedę i może stanowić czynnik determinujący negatywne zachowania. Dlatego tak ważna jest pomoc socjalna udzielana rodzinom. Ważne jest angażowanie się pomocy społecznej w znalezieniu miejsca pracy, skierowaniu na kurs specjalistyczny itp. Przekazywanie środków pieniężnych nie stanowi dobrego rozwiązania, ponieważ obawą jest generowanie roszczeniowych, leniwych, niewykształconych rodziców, którzy nie stanowią dobrego przykładu dla swoich dzieci. W opinii samych nieletnich tj. na podstawie badań ankietowych okazało się, że typ rodziny, w której wychowuje się nieletni nie ma szczególnego znaczenia na popełnianie przez niego bądź nie czynów karalnych.

Dokonując dalszej charakterystyki środowiska rodzinnego osób nieletnich okazało się, że (z danych akt sądowych) 61,5% nieletnich w chwili popełnienia czynu była pod opieką obojga rodziców, 27,5% pod opieką matki i 3% pod opieką ojca. Pozostali byli pod opieką opiekuna prawnego, instytucji, innych osób lub pozostawali bez opieki.

Wykres nr 5. Kto sprawował opiekę nad nieletni w chwili popełnienia przez niego czynu karalnego (uwzględniając płeć)

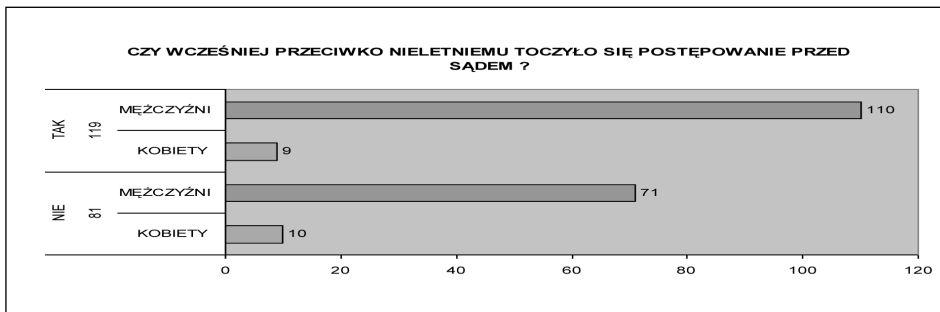
Po czwarte, założono, że maleje liczba czynów przeciwko mieniu na rzecz czynów agresywnych, naruszających nietykalność cielesną. W ankiecie zapytano samych zainteresowanych tj. osoby nieletnie jakie czyny niezgodne z prawem najczęściej popełniają ich rówieśnicy, jakich czynów najczęściej są świadkami. W obu przypadkach nieletni wskazali pobicie jako najbardziej „popularną” kategorię czynów karalnych.

Wykres nr 6. Odpowiedź na pytanie: Jeśli byłeś świadkiem czynu zabronionego to jakiego rodzaju był to czyn zabroniony?

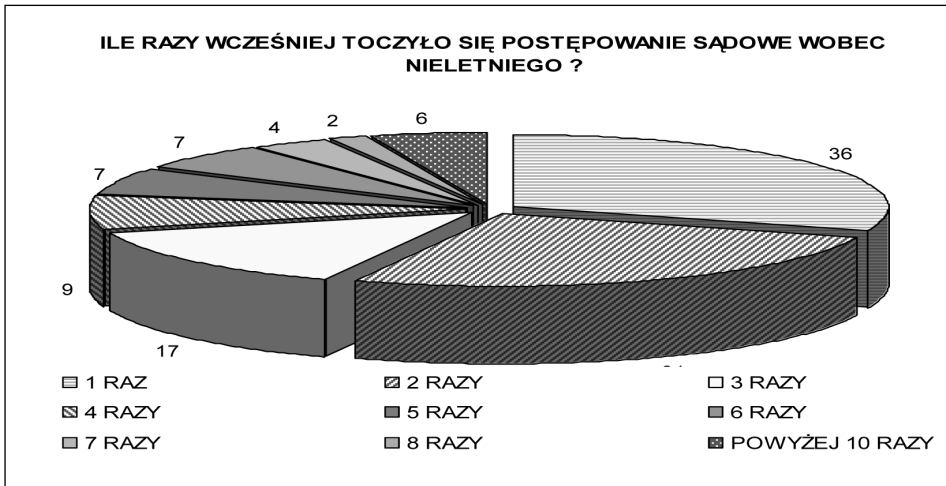
W analizowanych aktach sądowych prym wiodły czyny przeciwko mieniu, chociaż na drugim niechlubnym miejscu uplasowały się „czyny agresywne” takie jak przeciwko życiu i zdrowiu czy przeciwko czci i nietykalności cielesnej.

Po piątę, reakcja wymiaru sprawiedliwości na czyny dokonywane przez osoby nieletnie była kolejnym etapem prowadzonych badań. Z analizy zebranego materiału okazało się, że prawie 60% próby badawczej weszło wcześniej w konflikt z prawem i toczyło się przeciwko nieletniemu postępowanie przed sądem.

Wykres nr 7. Czy wcześniej przeciwko nieletniemu toczyło się postępowanie przed sądem?

Ponad połowę tej grupy stanowią nieletni, którym wcześniej raz (30%) czy dwa razy (26%) „przydarzyło się” postępowanie przed sądem. Jednak 44% nieletnich stanowi grupę osób, przeciwko którym trzy razy i więcej toczyło się postępowanie przed sądem. Nasuwa się wniosek, że jeden czyn przestępczy może być mechanizmem napędzającym popełnianie kolejnych o ile reakcja świata dorosłych tego mechanizmu nie zatrzyma.

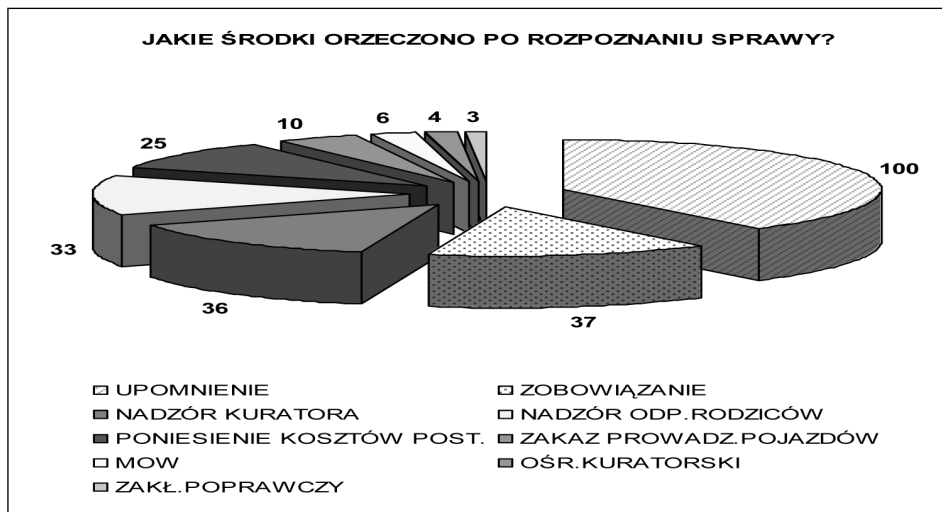

Wykres nr 8. Ile razy wcześniej toczyło się postępowanie sądowe wobec nieletniego?

Niestety reakcja świata dorosłych, wymiaru sprawiedliwości okazuje się niedostateczna. Środki wymierzone nieletnim od wielu lat praktycznie nie ulegają zmianom pomimo nowelizacji, „uzupełniania” przez ustawodawcę katalogu środków oddziaływania.

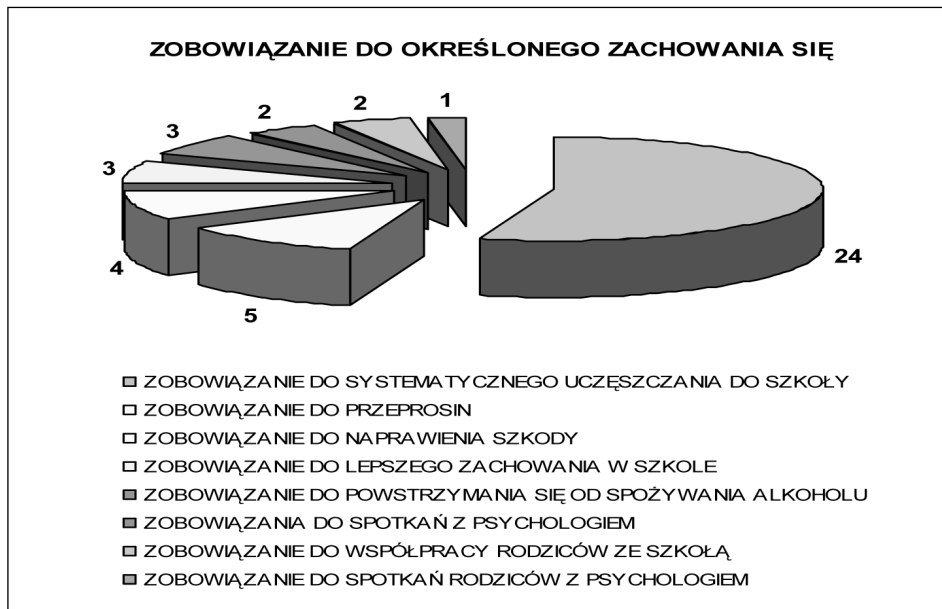
Sąd z reguły stosuje upomnienie, zobowiązanie do określonego zachowania się, nadzór kuratora i nadzór odpowiedzialny rodziców.³

³ Wydawać by się mogło, że nie chodzi tyle o rozszerzanie katalogu środków, a raczej o dostosowanie środków oddziaływania w stosunku do zmieniających się realiów, a także i może przede wszystkim do pełnego stosowania tychże środków przez sądy rodzinne. Porównaj B. Czarnecka-Działuk, Z. Ostrihanska, D. Wójcik, *Zasady odpowiedzialności nieletnich wobec kodyfikacji karnej*, Państwo i Prawo, 1998, nr 9-10, s. 211; T. Bojarski, *Podstawowe założenia traktowania nieletnich w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz aktualnych potrzeb* [w:] T. Bojarski, E. Skrętowicz (red.): *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Lublin, 2001, s. 24.

Wykres nr 9. Jakie środki orzeczono po rozpoznaniu sprawy?

W kategorii zobowiązań jedynie 18% stanowiły przypadki zobowiązania co do przeproszenia pokrzywdzonego oraz naprawienia szkody na rzecz pokrzywdzonego, co wydaje się błędnym podejściem, szczególnie ze względu na oddziaływanie zapobiegawczego kolejnym czynom.

Wykres nr 10. Zobowiązanie do określonego zachowania się

Ponadto w badanej grupie tylko 1% stanowiły sprawy rozpatrzone w postępowaniu mediacyjnym. Pomimo szeroko omówionych w literaturze pozytywnych skutków mediacji w zapobieganiu popełniania czynów karalnych przez nieletnich oraz umieszczeniu przez ustawodawcę przepisu wprowadzającego mediację do u.p.n. zaraz po przepisach regulujących zasady postępowania z nieletnimi, ustanawiając tym samym niemalże mediację jako zasadę postępowania w sprawach nieletnich sędziowie nadal nie kierują spraw do postępowania mediacyjnego.⁴

Wyników przeprowadzonych badań prezentowanych powyżej, w fragmentarycznej części, nie należy traktować jako całościowych w zakresie problematyki przestępczości nieletnich. Ze względu na złożoność omawianego zjawiska stanowią one jedynie próbę zasygnalizowania problemów, które pojawiają się na gruncie przepisów dotyczących postępowania z nieletnimi jak i mogą stanowić podstawę do rozpoczęcia dyskusji nad poszukiwaniem złotego środka w kwestii zapobiegania przestępczości nieletnich aby stało się ono osiągalne w ogóle.

⁴ Porównaj W. Klaus, *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, Warszawa 2009, s. 72-74.